

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЗИ ЙОЗЕФА БАНАША В КОНТЕКСТІ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Наталія КОБЕЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: natalya.vashchuk@gmail.com*

Наголошено на тому, що важливим чинником розширення початкових культурно-етнографічних та взаємних ментальних уявлень словаків і українців, починаючи з XVII століття, стали мандрівки їхніх громадсько-політичних і літературних діячів землями своїх географічних сусідів і, відповідно, навіяні ними враження, які їхні автори виклали у формі подорожніх нотаток. Своєрідним продовженням традицій подорожніх нотаток, присвячених Україні, у XXI столітті став і роман сучасного словацького прозаїка Й. Банаша «Зона натхнення. Драматична історія дружби і любові». Статтю ж присвячено дослідженню проблематики прози сучасного словацького письменника Йозефа Банаша, зокрема, порушеним у його романі «Зона натхнення. Драматична історія дружби і любові» питанням інослов'янської художньої рецепції української соціально-політичної дійсності кінця XX – початку XXI століть. Констатовано, що ментальний імідж українців, відтворений у романі Й. Банаша, який загалом є неупередженим і доброзичливим, усе ж не позбавлений і старих ментальних стереотипів стосовно неповної культурної й політичної зрілості та відповідності сучасним європейським соціальним стандартам української нації. Апелюючи до звичних, активно засвоєних у чужих національних культурах стереотипів про українців, таких як: гостинність, працьовитість, щирість, схильність до алкоголю, веселий настрій, письменник окреслює ще й такі, на його думку, властиві українському менталітету риси, як наївне світосприйняття, беспорядність, звичка схилитися і підпорядковуватися сильнішому, небажання змінювати своє життя на краще і байдужість до власної країни. Ці, здебільшого безпідставні, висновки Й. Банаша радше засновані на досвіді, який він здобув у процесі спілкування з тим поколінням українців, які народилися, виростили і сформувалися у Радянському Союзі, в атмосфері тотального контролю, колективної безвідповідальності та

відсутності можливості вільної реалізації своїх талантів і здібностей. Письменник створює в романі виразно спотворений образ сучасного українця і, вочевидь, робить це свідомо, маючи на меті показати саме життя своїх однолітків, людей, чий життєвий шлях формувався у складних, а часом і трагічних умовах радянської дійсності.

Ключові слова: проблематика, художня рецепція, інтерпретація, словацько-українські зв'язки, роман, ментальні стереотипи.

Постановка проблеми. Важливим чинником розширення початкових культурно-етнографічних та взаємних ментальних уявлень словаків і українців, починаючи з XVII століття, стали мандрівки їхніх громадсько-політичних і літературних діячів землями своїх географічних сусідів і, відповідно, нав'язані ними враження, які їхні автори виклали у формі подорожніх нотаток, зокрема, словацьких – «Подорожній щоденник» Д.Крмана, «Листи з невідомої землі» Б. Носак-Незабудови, та українських – «Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана до приятеля Л.» Я. Головацького, «Австро-Руські спомини» М. Драгоманова. Своєрідним продовженням традицій подорожніх нотаток, присвячених Україні, у XXI столітті став і роман сучасного словацького прозаїка Й. Банаша «Зона натхнення. Драматична історія дружби і любові».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Літературні взаємини словаків та українців ще не достатньо досліджена у сучасному літературознавстві тема. Окремим аспектам цих взаємостосунків присвячено праці відомих словацьких учених-філологів – Михайла Мольнара, Мікулаша (Миколи) Неврлого, Юрія Бачі, М. Романа, Ф. Ковача, Л. Баботи та ін. Активно питаннями дослідження історії українсько-словацьких літературних взаємин, починаючи з другої половини XX століття, займалися й вітчизняні вчені-філологи – М. Мольнар-Мундяк, Федір Погребенник, Володимир Моторний, Євген Кирилюк, Василь Микитась, Степан Мишанич, Галина Сиваченко та ін. Водночас чимало питань зі спектру зазначеної проблематики усе ще залишаються недостатньо опрацьованими.

Метою нашої статті є дослідження специфіки художньої рецепції української соціально-політичної дійсності кінця XX – початку XXI століть,

виявленої у романі сучасного словацького письменника Й. Банаша «Зона натхнення. Драматична історія дружби і любові».

Йозеф Банаш – непересічна людина у Словаччині, член Спілки словацьких письменників, віце-президент словацького ПЕН-клубу. Він має вищу економічну освіту, працював журналістом, топ-менеджером, дипломатом і політиком. У 2004 році у Венеції був обраний віце-президентом Парламентської асамблеї НАТО, у його особі такої честі Словаччина удостоїлася вперше. Живе і працює у Братиславі.

На своїй батьківщині Йозеф Банаш зараз є автором, книги якого читають і знають майже всі словаки; за кордоном він є першим сучасним словацьким письменником, чиї твори перекладені багатьма іноземними мовами.

Роман «Зона натхнення», без сумніву, належить до найуспішніших. У 2008 році він став Книгою року у Словаччині, у Німеччині потрапив у фінал Міжнародної літературної премії імені Йогана Готфріда Сеуме, подяку за роман автору особисто висловила німецький канцлер Ангела Меркель. Вже зараз книга перекладена українською, польською, чеською, німецькою, угорською, англійською мовами, опублікована в Індії. Український переклад книги побачив світ у 2012 році. Коли презентували україномовний варіант роману, до Ужгорода приїхала численна письменницька делегація у складі 12 словацьких і українських письменників і журналістів.

«Зона натхнення» є значною мірою автобіографічним, побудованим на реальних історичних подіях, романом, що охоплює період з 1968, року вторгнення радянських військ у Чехословаччину, до 2005 року, часу президентства Віктора Ющенка.

Роман «Зона натхнення», за словами письменника, є «першою книгою про інвазію радянських військ у Чехословаччину 1968 року, яка написана з погляду тодішнього радянського військового» [2]. Не намагаючись очорнити минуле і не виправдовуючи його, Йозеф Банаш будує роман як хитросплетіння років і подій, людських мрій і життів, де на тлі особистих доль словацького студента Йозефа Балаша (альтер-его автора), німецького студента Томаса

Анкерманна та української дівчини Олександри (Саші) Гриценко відбуваються політичні зміни у країнах Європи. Автор майстерно переплітає реальні факти із домислом, пояснюючи читачам, що «70 % роману є оригінальними і лише 30 % – фікція. Це фактично моя автобіографія з невеликим втручанням» [3].

У 1968 році у Чехословаччині почалася «Празька весна». Нове керівництво республіки на чолі з Олександром Дубчеком оголосило курс на «соціалізм із людським обличчям». У програму цього курсу входили: скасування цензури, створення опозиційних партій, проведення більш незалежної зовнішньої політики. Звісно, це не могло сподобатися Москві, яка вважала, що це може призвести до розколу соціалістичного табору. Тому було ухвалене рішення ввести до Чехословаччини війська країн Варшавського договору, щоб змінити керівництво країни. 21 серпня почалася операція «Дунай». Упродовж одного дня радянські війська захопили всі основні об'єкти на території Чехословаччини. Війська республіки при цьому спротиву не чинили. У радянських ЗМІ ця операція подавалася як акт «братерської допомоги» народу Чехословаччини у боротьбі проти контрреволюції.

Йозеф Банаш був безпосереднім свідком цих бурхливих подій, які вплинули як на його особисте життя, так і на життя тих, кого він знав. Але, незважаючи на це, на відміну від багатьох своїх сучасників, письменник намагається бачити світ не чорно-білим, розглядає людей і події без упередження і з розумінням того, що не завжди ми можемо чинити і діяти у своєму житті так, як нам би того хотілося, тобто крізь призму дружби і любові, як і вказує автор у підзаголовку до свого роману. Бо насправді «не суттєво те, з якої ми країни і якої національності, суттєво те, якою є наша позиція щодо життя, і які цінності носимо у собі» [1, с. 425]. Тому письменник і не обмежує свою історію тільки чехословацьким контекстом, а вибирає своїх персонажів з різних країн – з Німеччини, України, Росії. Це дає можливість відтворити означені сорок років з погляду словака, чеха, українця, росіянина, німця, осягнути спосіб мислення та поведінку інших людей.

Спогади словацького письменника про минуле Чехословаччини переплітаються із подіями в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століть. Важливо, що автор не просто згадує сусідню країну декількома словами у контексті історії рідної держави, він проводить паралелі, намагаючись збагнути український менталітет без невинуватих упереджень та зайвих вихвалень. Знаковим є те, що тема України проходить крізь увесь роман, ніби червоною стрічкою, адже твір і розпочинається, і закінчується подіями, які відбувалися в Україні 2005 року. На тлі загальних прохолодних відносин між Словаччиною і Україною, а також сформованих негативних стереотипів обох країн щодо своїх сусідів, така позиція письменника привертає увагу своєю незвичністю, відвертістю та розкриває нові можливості для майбутнього продуктивного спілкування двох слов'янських народів, які у певні відрізки часу мали спільну історію.

Тому не випадково Йозеф Банаш зробив головною героїню свого роману Сашу Гриценко українкою зі словацьким корінням, мешканкою закарпатського села Колодне, що на Іршавщині (завдяки «Зоні натхнення», це маленьке закарпатське село стало чи не найвідомішим у Європі).

Тендітна, із «пронизливими бірюзовими очима» Саша Гриценко стає першим незабутнім коханням головного героя роману «Зона натхнення» Йозефа Балажа. При цьому вона є одним із небагатьох вигаданих персонажів цього більш ніж наполовину автобіографічного роману словацького письменника. Це дало змогу Йозефу Банашу, з одного боку, наділити головною героїню тими рисами жіночого характеру, які до вподоби самому автору, а з іншого – зробити цей образ уособленням української жінки радянського і пострадянського періоду.

Зробивши Україну об'єктом своєї уваги в романі, письменник розглянув її поступово – спочатку у складі Радянського Союзу, потім – у роки національної незалежності, висвітлив життя політиків і людей звичайних, долі яких часом залежать від багатьох чинників, їм не підвладних.

Так, Україна радянського періоду постає перед читачем лише як складова частина Союзу, позбавлена ідентичності, і тому їй притаманні усі риси тодішньої радянської реальності, які тією або іншою мірою накладали відбиток на життя героїв роману. Автор навів приклади безглуздої економіки, наслідком якої стали масштабні крадіжки та тотальна корупція: «Економічна ситуація у Радянському Союзі постійно погіршувалася. За офіційними статистичними даними жителям Союзу жилося непогано. Правда, ніхто статистикам не вірив, кожен знав, що і на тому останньому робочому місці казали неправду і обдурювали. Коли люди знали, як крадуть і дурять усіх ці наверху, без будь-якого сорому також обдурювали і крали. Крадіжки, обман були повсякденною складовою частиною громадян країни соціалізму» [1, с. 144–145]. Але людина звикає до усього, якщо воліє жити, тому «Сашу й інших це не хвилювало, панувала солідарність мовчанки та прикидання, оскільки кожен собі допомагав, як знав» [1, с. 191].

Із іронією описує Йозеф Банаш і таку невід'ємну складову тодішнього життя, як нескінченні черги за будь-якою дрібницею. Письменник навів низку фактів, які, з погляду словака, робили повсякденне життя радянських людей постійною боротьбою за виживання, і те, що за сучасними уявленнями тепер виглядає абсурдним, а іноді й комічним, а тоді було нормою: «У той час з грошима у людей були дві проблеми. Їх було обмаль, але й за ті не можна було майже нічого купити. В магазинах «Овочі-фрукти» не було не лише фруктів, але й овочів» [1, с. 173].

Викриває Йозеф Банаш і невиправдану бюрократію, яка панувала над і без того безправними людьми: «...Службовка банку, дорікнувши їм, крізь зуби вицідила, що треба було зайти раніше, бо ж виставити чек не така проста справа [...], потім додала, що згідно з урядовою вказівкою може бути на чеку наведена сума в кінці з нулем» [1, с. 207–208]. І звісно, що ніхто не наважувався не те, щоби боротися з бюрократією, а навіть і визнавати її як незаперечний факт, бо «така вже була вдача пригніченої і приниженої радянської людини» [1, с. 212].

Із таким самим гумором письменник описав дозвілля радянської людини, яке, з одного боку, мало колективний характер і було контрольоване державою, а з іншого боку, давало змогу хоча б трішки пожити для себе, а не для потреб ненажерливого соціалізму: «Свою радість з успіхів реального соціалізму проявляли трудящі кілька разів на рік. Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції, Дня споживачів, Дня шахтарів, Дня вчителів, Дня перемоги, Дня залізничників і, певна річ, під час святкувань Першого травня – свята трудящих. На першого травня трудящі не тішились тоді, коли воно припадало на суботу або неділю. Інакше до святкувань трудящі завжди були готові. Були ж вихідні, і якщо погода дозволяла, то встигли ще щось зробити на своїх городах» [1, с. 174].

Не оминає увагою Йозеф Банаш і особисте життя людини того часу, підкреслюючи, що економічні чи побутові проблеми губилися на тлі тотального нагляду за приватним життям кожного мешканця Радянського Союзу. Тому і головна героїня роману «Зона натхнення» Саша «на всякий випадок була обережною. Бути обережною означало – не вести розмови. Крім Наталії, Саша з іншими сусідами майже не спілкувалась. Люди не довіряли один одному. З іншими розмовляла тільки під час випадкових зустрічей або різних бригадних повинностей» [1, с. 146].

Автор зробив для себе висновок, що хоча люди і бажали більшої свободи для себе і своїх дітей («бо ж яке життя чекає їх у країні, де дістати хліб і килим, туалетний папір або масло – складна проблема» [1, с. 150]), вони і надалі залишалися «дрібними і малими людьми, долю яких, як тисячоліття тому і тисячі років опісля них, завжди вирішував хтось інший» [1, с. 216].

Усталений стереотип рабського менталітету східних слов'ян відіграє тут не останню роль. Спираючись на нього, письменник вустами одного зі своїх героїв пояснює, чому сусідні з Чехословаччиною країни не можуть і досі піднятися до рівня європейських держав: «Це ж наші люди! Це ж наша тисячоліттям гніту і приниженням позначена російська, українська, узбецька чи казахська вдача. Будуть нам голови скручувати аж у гній, а ми будемо вдавати,

що це добре, хоча вже не зможемо й дихати, і так будем панам руку цілувати... до біса... Якщо не змінимо оту нашу рабську вдачу, нічого не зміниться» [1, с. 286].

Але при цьому Йозеф Банах достатньо критично і різко говорить і про своїх співвітчизників, відверто дорікає їм і засуджує їхню споконвічну звичку мовчки схилятися перед кожним більш-менш сильним: «Словаки тисячу літ жили як підлегли, без землі, у кращому випадку, як слуги та лакеї. Тисячу літ кланялись. Усім генераціям словаків гнули спину менші чи більші пани, які їх навчили схиляти голову. Тож схиляли голови перед менш чи більш сильним: начальниками, старостами, священиками, жандармами, корчмарями. Аж настільки звикли, що їм було байдуже, хто ними керує, основне – лиш би було перед ким схиляти голову. Землевласники, представники церкви, комуністи й демократи добре знали, що досить вдало замінити начальство, і народ буде схиляти голову і надалі. У гіршому випадку, люди вилаялись вдома під периною чи, бувало, після трьох стаканчиків у корчмі, тут і там кинули на когось із-за рогу камінь – і все. На більше не знаходили відваги. І після радянської окупації треба було жити й пережити. А жити можна й із зігнутою спиною. Зрештою, як звикли казати, ніколи не було так погано, щоб не могло бути ще гірше» [1, с. 106]. Із гіркою іронією автор констатував те, що словаки, порівняно з іншими народами, упродовж багатьох століть навіть і не намагалися противитися чужій силі і добровільно віддавали свої права та свободи.

Насправді придушення Празької весни для радянського суспільства було на меншим потрясінням, ніж для самих чехів і словаків. І головний герой роману Йозеф Балаж розуміє це вже в ті хвилини, коли бачить танки на вулицях рідного міста. Заручницею брехливої інформації стала й головна героїня роману «Зона натхнення» українка Саша Гриценко, яку у складі Прикарпатського військового округу відряджають у Чехословацьку Республіку. Як і сотні тисяч інших радянських людей, вона «щиро прагнула допомогти чеським і словацьким братам» [1, с. 61] так, як колись її батько допомагав

визволяти Чехословаччину. Не знаючи усього, «вона тішилися зустрічі з першими словаками. У голові складала до купи кілька словацьких слів, які скаже своїм любимим словакам» [1, с. 64].

Йозеф Банаш ретельно змальовує характер своєї головної героїні Саші Гриценко, створюючи цей образ таким, яким він собі бачить портрет української жінки радянського періоду. Чесність, порядність, готовність відповідати за свої вчинки і спроможність відчувати сором за дії інших людей – все це властиво головній героїні навіть за тих складних умов, у яких вона опинилась, і в ареалі тих свобод, які їй пропонувала її країна на той час. Мати власну думку і відрізняться від інших тоді не тільки не віталось, але й могло мати негативні наслідки для життя. Однак, незважаючи на це, Саша була «впертою дівчиною, яка завжди виразно і чітко формулювала свої погляди. Інколи й у неї траплялись з командуванням округу певні проблеми. Свого часу потрапила у конфлікт з лейтенантом Васильєвим, який їй заборонив на комсомольських зборах читати вірші Висоцького. Відкрито зголосилась до Маяковського, Айтматова, Думбадзе, Ахматової, Євтушенка. У кабінеті у неї був «Один день Івана Денисовича» Солженіцина. Його не забороняли, але начальство цю книгу недолюблювало. Оскільки вона ж не була членом компартії, то лиш махнули на це рукою» [1, с. 34].

Не відступає автор і від стереотипу чарівної краси українок, адже саме своїми «чудовими бірюзовими очима» [1, с. 17] вабить Саша головного героя Йозефа Балажа, який, закохавшись у неї з першого погляду, занадто пізно пригадує собі слова «досвідченого «козака» Бачі, який застерігав пацанів у поїзді, що з українками треба обережно... Вони, ніби, дуже гарячі, пристрасність і кохання – це для них частина глибших взаємин» [1, с. 21]. Але тут письменник з гумором згадує про те, що «кохання ж не належало до спорядження молодого члена Комсомолу, як і молодого члена Чехословацького союзу молоді» [1, с. 21].

Не оминає Йозеф Банаш і найболучішу проблему України – Чорнобиль, коли сотні тисяч людей стали жертвами вражаючої безвідповідальності. Але

автор справедливо вбачає тут іще одну причину – несправедлива державна система продовжувала діяти проти населення великої країни. Тільки цим, на думку автора, можна пояснити те, що четвертий блок почав працювати без відповідних тестувань. Письменник щиро співчуває всім родичам загиблих, всім матерям, які, як і Саша, втратили своїх синів унаслідок тієї жахливої трагедії, якій можна було запобігти.

Але навіть серед усього того буденного і політичного негативу автор намагається знайти і позитивні моменти, які творили тодішнє радянське життя. Насамперед, Йозеф Банаш дав високу оцінку спортивній підготовці молоді в радянській Україні. Навіть перша зустріч головних героїв роману відбувається під час волейбольного матчу між Вищою економічною школою з Братислави і Київським економічним університетом. Ще раз тему спорту письменник порушив, коли описав довгоочікувану перемогу Чехословаччини на чемпіонаті світу з хокею. Йозеф Банаш відзначив, що тоді це була не просто перемога, це була розрада за приниження, беззбройна помста за відібрану свободу: «Усі знали, що хокей для чехів і словаків є сильною моральною зброєю. Так воно було й насправді. Чехословаччина після героїчного результату перемогла Радянський Союз уже вдруге з рахунком 4:3. Перемога у хокеї була якоюсь розрадою за приниження, яке переживали п'ятнадцять мільйонів людей. Наскільки менше громадяни наважувались задіяти щось проти окупантів, настільки тішили своє безсилля і гнів перемогою хокеїстів, які в їхньому уявленні показали «сов'єтам» «кузькіну мати»» [1, с. 105–106].

Але, незважаючи на те, що Йозеф Банаш намагався не спотворювати реальність і уважно ставився до деталей, які формують канву роману, він усе ж перебував у полоні певних стереотипів щодо окремих реалій життя українців. Найперше, що впадає в вічі, це те, що всі герої з України розмовляють у романі винятково російською мовою. І хоча автор чітко розділяє українців та росіян, як мешканців різних країн, але при цьому щиро вважає, що послуговуються вони однією загальною мовою. І тут немає різниці, чи письменник описує 1968 рік, коли головний герой приїздить до Києва у складі волейбольної команди, і під

час дружньої вечірки молодь починає співати: «Поступово у приміщенні вже не було такого, хто б не співав. Українці по-російськи, словаки по-словацьки, ті, які не знали тексту, мимрили» [1, с. 20]; чи 2005 рік, коли Йозеф Балаж відвідує Київ вже як член делегації Парламентських зборів НАТО і перед зустріччю із Сашею Гриценко повторює слова, які їй скаже, «на щастя російську мову під час кількадечного перебування в Україні слушно повторив» [1, с. 390]; чи описує весілля в селі Колодному, на якому Балаж, запрошений, як почесний гість, «розмовляв по-російськи то з одним, то з другим сусідом» [1, с. 412].

Доповнює «мовну» картину і той факт, що українці в романі Йозефа Банаши найбільше люблять співати відому російську пісню «Калинка», що, можливо, в уяві автора помилково відображає один із символів України – калину: «У Балажа була гітара. Він грав багато словацьких народних пісень, а потім і російські пісні. Грав «Війона» Окуджави, Висоцького і «Калинку»» [1, с. 416].

Такою, приниженою і безпорадною, невідомою для європейського світу і мовчазною постає Україна в перших двох частинах роману Йозефа Банаши «Зона натхнення». Очима автора читач бачить країну 1960–1980-х років, яка була лише безправною часточкою Радянського Союзу, де всі спроби самостійного розвитку придушували ще в зародку, де чесність і принциповість заважали життю, а саме життя було схоже на невдалий спектакль із маріонетками.

Третя частина роману хронологічно охоплює період з 1991 до 2006 року. Цей важкий час розвалу старого і становлення нового Йозеф Банаши характеризував як боротьбу протилежних почуттів мешканців новостворених держав: з одного боку, люди відчували розгубленість і зрозумілий страх перед змінами, а з іншого, – вже почали сподіватися на краще життя і будувати плани на майбутнє.

Менш оптимістично Йозеф Банаши описав сприйняття довгоочікуваної незалежності Україною. За словами письменника, перед молодого державою відразу постала проблема нестачі компетентних працівників через небажання

багатьох українців повертатися на батьківщину, що стало причиною досить повільного економічного розвитку України порівняно з іншими країнами колишнього Радянського Союзу. Однак головна героїня Саша усе ж повертається в Україну, оскільки її чоловік Сергій Гусєв «був одним з тих українців, який охоче змінив би уже знайомі місця Москви на повернення додому» [1, с. 362], і «батьки Саші тішилися, що донька з чоловіком і внучкою Ніночкою буде ближче до рідної домівки» [1, с. 363].

Оминаючи бурхливі 90-ті роки, Йозеф Банаш почав опис політичної ситуації в Україні з 2004 року. Іронізуючи з приводу політики другого президента України Леоніда Кучми, письменник дав зрозуміти, що молоді країною і надалі керують непрофесіонали: «У 2004 році закінчував свою каденцію запальний гравець-преферансист, президент Кучма, його наступником мав постати один з двох Вікторів – Ющенко чи Янукович» [1, с. 363]. Причину подальшої економічної стагнації України автор вбачає в тому, що, незважаючи на те, що режим змінився, мислення багатьох людей залишилося тим самим – дістатися влади, аби збагатитися. Надалі Йозеф Банаш достатньо об'єктивно, без висловлювання власної думки, коротко описав, як відбувалася в Україні виборча кампанія 2004 року: «На виборах з невеличкою перевагою переміг Ющенко. Однак не здобув потрібних п'ятдесят відсотків, і в другому турі, навпаки, з невеликим відривом переміг його суперник, Янукович. Результати були визнані обманом. 25-го листопада Ющенко закликав людей до генерального страйку. Сто тисяч українців вийшли на вулицю. Почалася «Помаранчева революція», яка змобілізувала як табір Ющенко, так і табір Януковича. Тисячі людей жили у наметах на Хрещатику за морозної листопадової погоди. Нарешті оголосили другий повторний тур президентських виборів, під час якого 26-го грудня 2004 року Ющенко набрав 52 відсотки, Янукович 44 відсотки голосів. 23-го січня 2005 року відбулася інавгурація нового президента» [1, с. 364].

Загалом, описуючи вже сучасну Україну, Йозеф Банаш все частіше почав звертатися до усталених, у більшості своїй негативних, стереотипів. Деякі він

спростував, деякі подав як реальний факт. Цілком зрозуміло, що багатьом словакам Україна здається неблагополучною країною з темним минулим і сумнівним майбутнім. Незважаючи на географічну близькість та лінгвістичну спорідненість, і словацьке, і українське суспільство, за винятком прикордонних районів, мало інформовані одне про одного. Таке незнання породжує домисли, легенди, що йдуть від брехливих чуток і неперевіраних фактів. Все це час від часу підкріплюється словацькими ЗМІ, які висвітлюють сьогодишню Україну крізь призму конфліктів, корумпованості, війни. Внаслідок цього більшість словаків у своїй уяві бачать Україну безправною державою з корумпованим правосуддям і чиновниками, країною з умовними традиціями і напівголодним населенням. Звісно, що в основу таких уявлень покладено усталені стереотипи, які іноді знаходять підтвердження й у словацькій літературі. Так, і Йозеф Банаш, намагаючись, з одного боку, об'єктивно висвітлювати сьогодення, з іншого – все одно свідомо чи підсвідомо, навмисно чи ненавмисно у своїх описах сучасної України використовував стереотипні уявлення про українців.

Наприклад, коли головний герой Йозеф Балаж, отримавши лист-запрошення на весілля доньки Саші Ніночки, збирається разом зі своїм давнім другом німцем Томасом Анкерманном до Закарпатської України, Томас спочатку лякається цієї подорожі. Він пригадує все, що він знає про Україну, і виявляється, що цього недостатньо, аби захотіти відвідати цю країну: «Я в житті там не бував, і, напевно, ніколи б туди не попав. Це не дуже ризиковано? Кажуть, що там дуже крадуть автомашини...» [1, с. 407]. Отже, першим спрацьовує стереотип, спричинений недостовірними джерелами. Але, на щастя, головний герой його відразу спростовує, зауважуючи, що «нічого ризикованого у цьому нема» [1, с. 407].

Спостерігаючи за тим, як подорожують герої роману «Зона натхнення» Закарпатською Україною, стає зрозуміло, що Йозеф Банаш поставив собі за мету окреслити кожен відомий йому стереотип про українців, показати його в дії. Як завжди автор описує все це з притаманним йому гумором, іронізуючи над ситуаціями, в яких опиняються подорожуючі.

На жаль, перші свої враження від України Йозеф Балаж та його товариш отримують на українській митниці, де вони бачать шокуюче, особливо для німця Томаса Анкерманна, хабарництво митників. Письменник не спростовує цього стереотипу, оскільки знає, що з'явився він не на порожньому місці, і якщо й не на всіх митницях, але ця проблема поки що існує в українському суспільстві. Через це, як зауважує Йозеф Банаш, гості України часто отримують негативний досвід спілкування з українцями, як це він описав на прикладі Томаса Анкерманна, який тільки після дружніх привітань із чоловіком Саші Сергієм Гусевим звільнився від «побоювання, яке появилось в нього після першого контакту з українцями» [1, с. 410].

Друге, що вражає приїжджих, це слабе освітлення населених пунктів і, звісно, стан українських доріг. Також письменник не уникає можливості попередити свого європейського читача про те, що на українських дорогах працівники ДАІ найчастіше зупиняють автомобілі з іноземними номерами, маючи намір оштрафувати мандрівника за будь-яку дрібницю. Загалом, Йозеф Банаш досить упереджено ставиться до української міліції, відверто критикує її працівників за хабарництво, схильність до пияцтва та нехтування своїми службовими обов'язками. При цьому автор відзначив, що українські міліціонери хизуються надуманим авторитетом, хоча насправді не користуються пошаною серед місцевого населення.

Натомість письменник дуже тепло відгукувався про простих українських людей, яким, як він уважав, властива доброзичливість і щирість навіть у ставленні до гостей-чужинців, щедра національна гостинність і працьовитість до нестями, яка, однак, притаманна переважно старшому поколінню.

Якщо український весільний обряд, який змальовує Й. Банаш у романі, викликає в автора почуття поваги до місцевих мешканців, то зовсім іншим є його ставлення до української церкви, зокрема до українських священиків. Змальовує їх Йозеф Банаш із особливим добрим гумором, через що вони інколи схожі на комедійних персонажів і своїм зовнішнім виглядом, і своєю поведінкою: «Коли обряд вже наближався до кінця, задзвонила у церкві

мобілка. Отець Феодосій поглядом проклинав весільчан, які зі страхом споглядали Розп'яття. Дзвінки мобілки не припинялись, аж поки священник не усвідомив, що це дзвонить його мобілка. Злісно витяг її з-під туніки, включив і сказав: «Зараз не можу!» Церква вибухнула сміхом. Сміявся і священник» [1, с. 414–415].

Не справляє належного враження на письменника й сама служба, яка нагадує йому релігійні пісні американських негрів. Зрозуміло, що таке ставлення автора до церкви є суб'єктивним і найімовірніше обумовлено його особистими вподобаннями і поглядами на релігію взагалі.

Як політик і людина, добре знайома з внутрішньою системою керівних органів, Йозеф Банаш не може оминати увагою і проблему недоцільного використання українською владою коштів, скерованих на благоустрій українського села. Внаслідок того, що не проводять якісного моніторингу, проблем, наявних у кожному конкретному населеному пункті, інколи будуються нікому не потрібні об'єкти, натомість потреба у найнеобхіднішому залишається, як це засвідчує письменник на прикладі села Колодного. Подібні абсурдні ситуації автор цілком справедливо вважає однією з причин, що гальмують загальний економічний розвиток країни, потенційно здатної бути успішною.

Окресливши таким способом найголовніші із суб'єктивного погляду, як позитивні, так і негативні складові життя сучасної України, Йозеф Банаш підсумував свою розповідь у коротенькому епілозі, де дає стислий опис того, як склалися подальші долі героїв його майже автобіографічного роману.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Йозеф Банаш закінчив події роману 2008 роком. На сьогодні ця книга є єдиною в сучасній словацькій літературі, у якій порушено тему відносин між Словаччиною і Україною. Тема ця є доволі складною, особливо в умовах недостатньої взаємної поінформованості обох країн. Тому, хоча чесна і відверта розповідь письменника претендує на об'єктивність, вона не позбавлена суб'єктивних висловлювань, зокрема в описах України та її мешканців, і там, де

європейський читач буде впевнений у достовірності фактів, український зауважить багато хиб. Змальовуючи сучасну Україну як державу колишнього «соціалістичного Абсурдистану» [1, с. 273], автор іноді приписує їй риси, які є прямо протилежними одна одній. Це свідчить про те, що таким ж суперечливим є й ставлення Йозефа Банаша до українців. Не заперечуючи його незмінно доброзичливого ставлення до мешканців України, варто відзначити, що іноді воно переходить у поблажливість, схожу на поблажливість старшого до молодшого. Приєднуючись до усталених, активно засвоєних у чужих національних культурах стереотипів про українців, таких, як гостинність, працьовитість, щирість, схильність до алкоголю, веселий настрій, письменник окреслив ще й такі, на його думку, властиві українському менталітету риси, як найвне світосприйняття, безпорадність, звичка схилитися і підпорядковуватися сильнішому, небажання змінювати своє життя на краще і байдужість до власної країни. Ці, більшою мірою, безпідставні висновки Йозефа Банаша імовірно засновані на досвіді, який він здобув у процесі спілкування з тим поколінням українців, які народилися, вирости і сформувалися у Радянському Союзі, в атмосфері тотального контролю, колективної безвідповідальності та відсутності можливості вільного використання своїх талантів та здібностей. Як наслідок, незнайомий із молодим, розкутим, відкритим до світу поколінням українців XXI століття, письменник подав у своїй книзі досить однобокий портрет мешканця сучасної України. Однак можна припустити, що автор зробив це свідомо, маючи на меті показати саме життя своїх однолітків, людей, чий життєвий шлях формувався у складних, а часом і трагічних умовах. Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі вбачаємо у комплексному вивченні основних етапів розвитку українсько-словацьких літературних взаємин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Банаши Й.* Зона натхнення. Драматична історія дружби й любові 1968–2008 рр. Ужгород: Видавництво ТИМПАНИ, 2012. 436 с.

2. В Ужгороді словацькі письменники розповіли про особливу «Зону натхнення». URL: <http://zakarpattia.net.ua/Special/110932-V-Uzhhorodi-slovatski-pysmennyky-rozpovily-pro-osoblyvu-Zonu-natkhnennia>

3. *Ільницький В.* «Зона натхнення» дісталася Ужгорода. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/zona-natkhnennya-distalasya-uzhgoroda>

References

1. Banash, Y. (2012). *Zona natkhnennia. Dramatychna istoriia druzhby y liubovi 1968–2008 rr.* Uzhhorod: Vydavnytstvo TIMPANI.

2. *V Uzhhorodi slovatski pysmennyky rozpovily pro osoblyvu «Zonu natkhnennia».* Retrieved from <http://zakarpattia.net.ua/Special/110932-V-Uzhhorodi-slovatski-pysmennyky-rozpovily-pro-osoblyvu-Zonu-natkhnennia>

3. *Ilnytskyi, V.* «Zona natkhnennia» distalasia Uzhhoroda. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/zona-natkhnennya-distalasya-uzhgoroda>

PROBLEMS OF JOSEF BANASH PROSE IN THE CONTEXT OF SLOVAKIAN-UKRAINIAN RELATIONS

Nataliya KOBETS

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Slavonic philology named by prof Hilarion Svetsitsky,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: natalya.vashchuk@gmail.com*

It has been emphasized in the article that an important factor in expanding initial cultural, ethnographic and mutual mental ideas of Slovaks and Ukrainians since the 17th century were travels of their socio-political and literary figures over lands of their geographical neighbors and, accordingly, the impressions were presented by the authors as travel notes. A novel authored by modern Slovakian novelist J. Banash "Inspiration Zone. A Dramatic Story of Friendship and Love" is a kind of 21st century's continuation of travel notes traditions dedicated to Ukraine. The very article is devoted to research of prose challenges of the modern Slovakian writer Josef Banash, in particular those raised in his novel "Inspiration Zone. A Dramatic Story of Friendship and Love" by the issue of other Slavic artistic reception of the Ukrainian socio-political reality of late 20th — early 21st century. It has been stated that mental image of Ukrainians, reproduced in the novel of J. Banash, who, in general, is impartial and friendly, is still not devoid of old mental stereotypes of incomplete cultural and political maturity and compliance with modern European social standards of the Ukrainian nation. Appealing to the usual stereotypes about Ukrainians, actively assimilated in

foreign national cultures, such as: hospitality, diligence, sincerity, addiction to alcohol, cheerful mood, the writer also outlines such features inherent in the Ukrainian mentality, in his opinion, as: naive worldview, helplessness, habit of bowing and obeying the stronger, unwillingness to change their lives for the better and indifference to their own country. These, mostly unfounded, conclusions of J. Banash are rather based on the experience he gained after communicating with that generation of Ukrainians who were born, raised and matured in the Soviet Union, in the atmosphere of total control, collective irresponsibility and lack of opportunity to freely realize their talents and abilities. The writer creates a distinctly distorted image of the modern Ukrainian in the novel and, apparently, does so consciously, aiming to show the very lives of his peers, people whose life paths was formed in the difficult and sometimes tragic conditions of Soviet reality.

Keywords: challenges, artistic reception, interpretation, Slovakian-Ukrainian relations, novel, mental stereotypes.